רשות הטבע והגנים

אתר לאומי הקסטל
הולכים בשביל הערכים

אתר לאומי
הקסטל

בן אדם למקום
www.parks.org.il | *3639

משתלם לצאת לטבע

רכשו עכשיו מינוי וטיילו חינם
כל השנה בשמורות הטבע
ובגנים הלאומיים

אתרים נוספים בקרבת מקום:

www.parks.org.il | *3639
אתר לאומי הקסטל, טל' 02-5955012

ברוכים הבאים
לאתר לאומי הקסטל
מבשר את ציון

ערב מלחמת העצמאות חיו בירושלים כ-100 אלף יהודים, כמעט חמישית מהיישוב העברי בארץ. בראשית מלחמת העצמאות הטילו הערבים מצור על ירושלים. תושביה היהודים של העיר היו תלויים לחלוטין באספקה שהגיעה לירושלים ממישור החוף, משום שכל שאר הדרכים שהובילו לעיר נמצאו בשליטה ערבית מוחלטת.

"נפילת ירושלים העברית עלולה להיות מכת מוות ליישוב העברי והערבים מבינים זאת וירכזו כוחות רבים לניתוק התחבורה", כתב דוד בן גוריון ביומנו. על רקע זה יש להבין את חשיבות השליטה בכפר הערבי הקטן קסטל, שחלש על הדרך מתל אביב לירושלים. הקרבות העזים שהתחוללו על השליטה במקום גבו קרבנות רבים משני הצדדים הלוחמים. כיבוש הקסטל בידי הכוחות העבריים תרם תרומה מכרעת להסרת טבעת החנק מעל ירושלים ועל כן יאה לו התואר: הקסטל - מבשר את ציון.

אתר לאומי הקסטל מנציח את מורשת הקרב של מלחמת העצמאות. רשות הטבע והגנים הכשירה את האתר לביקורים ויצרה בו מסלול טיול חווייתי המספר את עלילות הקרבות במקום באמצעות סרטונים ואמצעי המחשה. במסלול הטיול שובצו תחנות פעילות קבוצתית המדגישות ערכים שבאו לידי ביטוי בקרבות - רֵעות, נחישות, מנהיגות ואמינות.

הקסטל

הקסטל שוכן במדרונות המערביים של הרי ירושלים, בראש הר מעוז, המתנשא 790 מ' מעל פני הים. יש המזהים את הקסטל עם הר עֶפְרוֹן שבגבול השבטים יהודה ובנימין (יהושע ט"ו 9).

מקור השם "קסטל" הוא בשפה הלטינית (קסטלום) ומשמעו "מבצר". אף על פי כן בסקר ארכיאולוגי מדוקדק לא התגלו באתר שרידים מהתקופה הרומית והצלבנית. בתקופה הרומית עברה למרגלות הקסטל הדרך מאמאוס שבעמק איילון לירושלים. מהקסטל נמשכה הדרך לקטע העקלתון המכונה "שבע האחיות" (כיום במבשרת ציון), ירדה למוצא ועלתה לירושלים ב"מעלה הרומאים" שבשולי הר המנוחות.

לימים נבנה כאן כפר ערבי קטן, הקסטל, ששמר על השם הקדום של המקום.

הקסטל ומקומו במלחמת העצמאות

ב-29 בנובמבר 1947 (כ"ט בנובמבר) החליטה העצרת הכללית של האומות המאוחדות (האו"ם) על תכנית החלוקה של ארץ ישראל. למדינה היהודית הוקצו 20 אחוזים בלבד משטח המנדט,

אך הערבים לא התרצו. יום לאחר אישור תכנית החלוקה הם ירו באוטובוס שנסעו בו יהודים מנתניה לירושלים וחמישה נוסעים נהרגו. כך, בעוד הבריטים מכריזים שהמנדט עתיד להסתיים ב-15 במאי 1948, פרצה מלחמת העצמאות.

בשלב הראשון של מלחמת העצמאות, מ-29 בנובמבר 1947 עד הכרזת העצמאות ב-14 במאי 1948, התנהלה בארץ מלחמה במתכונת של מלחמת אזרחים - מיליון ו-200 אלף ערבים מול 630 אלף יהודים. הערבים התמקדו בניתוק הדרכים ליישובים העבריים. היהודים ניסו לפרוץ את הסגר בשיירות של משאיות ובאוטובוסים משוריינים ("סנדוויצ'ים").

עד מרס 1948 נהרגו 1,200 יהודים, כמחציתם אזרחים, אולם הערבים לא הצליחו לכבוש ולו גם יישוב עברי אחד. הכשל הביטחוני בא לידי ביטוי במישור המדיני. ב-19 במרס הציע נציג ארצות הברית באו"ם לבטל את תכנית החלוקה ולחדש את הנאמנות הבינלאומית על ארץ ישראל. היהודים הבינו שעליהם לשנות אסטרטגיה. ב-3 באפריל 1948, לאחר הגעתו של משלוח נשק גדול מצ'כוסלובקיה, יצא הכוח העברי למתקפה הראשונה במסגרת מבצע "נחשון". כוח חטיבתי בן 1,500 איש תפס שטחים בדרך לירושלים כדי לחולל שינוי בחזית זו. קרב הקסטל שייך למערכה הזו, שבסופה נפרץ המצור על ירושלים.

הנחיות בטיחות והתנהגות באתר לאומי הקסטל

אנא הקפידו על הכללים האלה:

- אין לפגוע בחי, בצומח ובדומם.
- אסור לטפס על מבנים, קירות ועתיקות! אין לחפור ואין להכניס יד לפתחים בקירות.
- זהירות! באתר תעלות ובורות פתוחים! התנועה מותרת בשבילים ובתעלות הקשר המוסדרים בלבד!
- בתעלות הקשר מעברים חשוכים ששולבו בהם אמצעי המחשה הכוללים אורות מרצדים. לרשותכם שביל שאינו עובר בתעלות הקשר.
- הדלקת נרות זיכרון מותרת רק במקום המיועד לכך. הבערת אש במדורה או במצלה (מנגל) אסורה בכל האתר.
- האכילה מותרת בחניון בלבד. אנא שמרו על הניקיון.
- הטיול באחריות המטיילים בלבד.

לרשות המטיילים חניון לילה (לינה באוהבלים) בתאום מראש.

להזמנות ולפרטים נוספים:
טל': 02-5955012 פקס .02-5330476
דוא"ל: gl-kastel@npa.org.il

כתיבה: יעקב שקולניק; **עריכה:** נועה מוטרו;
צילומים: שער, תצפית, דם המכבים האדום - איתמר גרינברג;
תעלות קשר - קוץ; מפה - מתוך "תולדות ההגנה";
תמונות הקרב - באדיבות ארכיון צה"ל / ארכיון תולדות ההגנה
מונית/ואטובוס - יצחק גור (גרוזובסקי) מרכז מידע פלמ"ח
הפקה: עדי גרינבאום
© רשות הטבע והגנים

הקסטל – יומן קרב

29 בנובמבר 1947. ראשית מלחמת העצמאות

הקמת שלושה משלטים מסביב למחצבת הקסטל (ליד מבשרת ציון של ימינו), שהופכת יעד להתקפות: משלט נחשון - מדרום למחצבה; המשלט המזרחי; ומשלט "בועז" מצפון למחצבה. המשלטים חוצצים בין הקסטל לבסיסי הערבים בצובא, בסטף ובעין כרם.

רכב משוריין מאבטח כלי רכב העולה בדרך לירושלים

21 בינואר 1948

הערבים תוקפים שתי שיירות באזור הקסטל והורגים מאבטח אחד. למחרת יוצאות שתי כיתות מגדוד מוריה של חטיבת עציוני ופושטות על בית הקפה של אבו ג'ורג', בפאתי הכפר קסטל, על אם הדרך ממש. המעלה התלול ליד בית הקפה מאט את נסיעות השיירות ולעתים הן נאלצות לעצור לידו כדי למנוע התחממות-יתר של המנועים ועל כן המקום מועד לפורענות. הכוח מפוצץ את בית הקפה ומבנה סמוך וסופג הרוג אחד מאש שנפתחת עליו מכיוון הכפר.

25 בינואר 1948

בקסטל מתפתח קרב קשה בין כוח פלמ"ח ללוחמים ערבים מקומיים. הקרב מסתיים בהתערבות הצבא הבריטי. בקרב נהרגים 10 לוחמי פלמ"ח ואילו הערבים סופגים עשרות הרוגים.

1 באפריל 1948

הערבים תוקפים את מחצבת הקסטל. בקרב, שנמשך שתי יממות, משתתפים כוחות מחטיבת עציוני ומהפלמ"ח. משלטי הקסטל מחזיקים מעמד.

3 באפריל 1948. הקסטל בידי הפלמ"ח

כוח פלמ"ח בפיקודו של אליהו סלע ("רעננה") יוצא מקריית ענבים. בשעה 03:15 פורץ הכוח לקסטל וכובש את הכפר כמעט ללא התנגדות. בשעה 14:00 הערבים מגיבים. כוח מאומן

יחסית בן כ-100 לוחמים מצבא שמקים עבד אל-קאדר אל-חוסייני, בלוויית מאות מתנדבים מכפרי הסביבה, תוקף את משלטי המחצבה. מגיני משלט נחשון נסוגים לקסטל. למחרת מחליפה פלוגה א' מגדוד מוריה של חטיבת עציוני את רוב לוחמי הפלמ"ח שבקסטל.

5-7 באפריל 1948

מאות ערבים תוקפים ללא הרף את הלוחמים בקסטל, שמחזיקים מעמד למרות תשישותם. תגבורת אינה מגיעה. הקרבות מתעצמים ב-6 באפריל, בהנהגת עבד אל-קאדר אל-חוסייני, מפקד הכוחות הערביים בגזרת ירושלים. ב-6 באפריל כובשים הערבים את מחצבת הקסטל ומשלטיה. הקסטל מוקף כולו. בבוקר 7 באפריל חודרים התוקפים אל כמה מבתי הכפר, אך נהדפים.

8 באפריל 1948. מות אל-חוסייני ונפילת הקסטל

עם שחר משוטטים עבד אל-קאדר אל-חוסייני, סגנו ושלישו בין כוחותיהם ומגיעים בטעות לאזור עמדת הפיקוד של חטיבת עציוני בקסטל. הלוחמים בעמדה יורים בהם והורגים את אל-חוסייני מבלי לדעת במי הם פוגעים. השניים האחרים נסוגים ונעלמים.

הערבים אינם יודעים אם אל-חוסייני נשבה, או נהרג. תוך שעות מתגייסים יותר מאלף לוחמים ערבים המבקשים לעלות על הקסטל ולשחרר את מפקדם הנערץ, או לכל הפחות להשיב את גופתו. במשך שעות ההתארגנות מגיעים לקסטל שני משוריינים ומביאים מזון ותחמושת לכוחות העבריים.

בשעה 10:00 פותחים הערבים במתקפה רבתי, בחיפוי אש

מקלעים עזה. לוחמי הקסטל כה תשושים עד כי חלקם נרדמים תוך כדי קרב. בשעה 13:30 יוצא כוח של שלוש כיתות מקריית ענבים לעזרת לוחמי הקסטל. נחום אריאלי, מפקד הכוח, משאיר כיתה אחת לאבטחה בכביש הראשי ועולה עם שאר הכוח להר. באותה שעה כבר משלימים הערבים את כיבוש העמדה האחרונה בבית המוכתר. כל שנשאר הוא לארגן את הנסיגה. שמעון אלפסי, סגנו של אריאלי, פוקד: "הטוראים ייסוגו והמפקדים יישארו לחפות". כל אנשי הפלמ"ח שנשארים לחפות על חבריהם – נהרגים. כל אנשי התגבורת שעל ההר נהרגים. מקרב הנסוגים שנותרו בחיים, רק בודדים מצליחים להגיע לבית ההבראה ארזה, סמוך למוצא ולקיבוץ קריית ענבים.

9 באפריל 1948. הקסטל חוזר לידי הפלמ"ח

כוח פלמ"ח בפיקודו של אליהו סלע יוצא לקסטל. בשעה 06:20, לאחר הפגזה כבדה, הכוח פורץ לקסטל ומוצא את הכפר ריק מלוחמים ערבים. רובם יצאו עוד קודם לכן להשתתף בהלוויית עבד אל-קאדר אל-חוסייני, לוויה המונית שכמוה לא נודעה עד אז בירושלים. הכוח מפוצץ את רוב בתי הכפר ומותיר על מכונו רק את "בית המוכתר" שבפסגה.

עבד אל-קאדר אל-חוסייני (1907-1948) היה מנהיג צבאי נערץ, בן לאחת המשפחות הערביות המיוחסות בירושלים. הוא למד כימיה באוניברסיטת ביירות, השתתף ב"מרד הערבי" נגד הבריטים ובשנת 1939 נמלט לעיראק והמשיך לפעול שם נגד הבריטים. אל-חוסייני נסע לגרמניה הנאצית והשתלם בהפעלת חומרי חבלה. בשנת 1947 חזר לארץ בחשאי ופיקד על הצבא הפלשתיני הקטן שהקים הוועד הערבי העליון. עבד אל-קאדר אל-חוסייני נקבר במתחם הר הבית.

מסלול הסיור באתר לאומי הקסטל

פתיחה – עמדת הפתיחה לסיור היא מתחם מקורה בפרגולה, שבו ניתן לצפות בסרטון מבוא הנמשך כשלוש דקות. נקודה זו נגישה לאנשים עם מוגבלויות.

אל "בית המוכתר" – הסיור הרגלי יוצא מהפרגולה ועולה במעלה ההר. בצדי הדרך מוצבות תחנות פעילות הממחישות ארבעה מערכי מורשת הקרב של הקסטל במסלול הקרוי "שביל הערכים". עצי ארז מעטרים את ראשית השביל. בחורף ובאביב פורחים בצד השביל צמחי בצל ופקעת כגון כלנית מצויה, רקפת מצויה ודם המכבים האדום, שהועתקו לכאן לאחר הצלתם מאתרי בנייה.

כלנית מצויה

רקפת מצויה

השביל נכנס לתעלות קשר, שנחצבו לאחר מלחמת העצמאות (ניתן לצעוד גם מחוץ לתעלות), מתוך כוונה להפוך את המקום למוצב שיגן על הדרך לירושלים מפני התקפה ירדנית. באותם ימים עבר קו הפסקת האש בין ישראל לירדן ברכס שמצפון לכביש, ליד קיבוץ מעלה החמישה.

ההליכה בתעלות מובילה אל תחנת פעילות בבונקר וממנה ממשיך השביל אל עבר "סלע ההנצחה". בסלע זה חקוקים שמות חללי הקרבות בקסטל ובסביבתו.

מסלע ההנצחה ממשיך השביל אל בור המים העתיק. בתוך בור המים, שבדופנותיו נותרו סימני טיח וחלקים של בית בד, מוקרן מיצג הקרב – סרטון שנמשך כ-11 דקות המתאר את קרב הקסטל. בתום הצפייה במיצג עולים לתצפית מראש "בית המוכתר" – הנקודה הגבוהה באתר. התצפית על הרי ירושלים מרהיבה.

דרך נופית – הדרך מתחילה סמוך לאלה האטלנטית הגדולה, הצומחת ממערב לבית המוכתר. שביל זה מוביל אל נקודת סיום המסלול. השביל יורד ל"מצפור פייט", המעניק נקודת מבט נוספת על הרי ירושלים. בהמשך הדרך נוכל להתרשם מצמחיית הבר המאפיינת את הרי ירושלים. צומחים כאן, בין השאר, סירה קוצנית, קידה שעירה, שלהבית דביקה, לוטם מרווני ובעונה נוספת אליהם פריחה ססגונית. השביל יורד אל פינת התרגעות השוכנת בצל אלון מצוי וחוזר משם לרחבת החניה.

אחרית דבר

דם המכבים האדום

בקרבות הקסטל נהרגו 31 לוחמי חי"ש ו-18 לוחמי פלמ"ח. עשרות נפצעו. כיבוש ההר הבטיח את השליטה על חלקו המזרחי של הכביש לירושלים. כיבוש הקסטל מסמל גם שינוי אסטרטגי במאבק של היישוב העברי. לא עוד ניסיונות של פריצת המצור הערבי בשיירות, אלא מעבר ליזמה התקפית ולכיבוש שטחים כדי ליצור שליטה של כוחות עבריים בדרך לירושלים. הקסטל היה הכפר הערבי הראשון שנכבש במלחמת העצמאות.

במורדות הצפוניים של הקסטל הוקמה בשנת 1951 המעברה מעוז ציון. שלוש שנים לאחר מכן נוסד לידה יישוב הקבע ואוכלס בעולים מאיראן ומכורדיסטן. בשנת 1964 אוחדו מעוז ציון ומבשרת ירושלים, יישוב שנוסד בשנת 1956 מצפון לכביש תל אביב–ירושלים. היישוב המאוחד נקרא מאז מבשרת ציון.

מפת היישובים לאורך הדרך המובילה לירושלים, ערב מלחמת העצמאות